

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМ
ТА ОКРЕСЛЕННЯ ШЛЯХІВ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Лариса Засєкіна

(Луцьк)

У статті розглядаються проблеми вітчизняної психолінгвістики на всіх рівнях наукової методології: визначення загальної наукової парадигми, принципів, концептуальний апарат психолінгвістики як конкретної наукової галузі, а також її методичний інструментарій. Результати аналізу методологічних проблем психолінгвістики дали змогу окреслити тенденції її розвитку в науковому просторі.

Ключові слова: *рівні методології, концептуальний апарат, психолінгвістика, психосеміотика, дискурсивна психологія, психологічна герменевтика.*

В статье рассматриваются проблемы отечественной психолингвистики на всех уровнях научной методологии: определение общей научной парадигмы, принципов, концептуальный аппарат психолингвистики как конкретной научной отрасли, а также ее методический инструментарий. Результаты анализа методологических проблем психолингвистики дали возможность очертить тенденции ее развития в научном пространстве.

Ключевые слова: *уровни методологии, концептуальный аппарат, психолингвистика, психосемиотика, дискурсивная психология, психологическая герменевтика.*

The problems of native psycholinguistics on all scientific methodology levels are considered in the article. They are general scientific paradigm, principles, conceptual apparatus, and concrete methods. Results of the analysis allow revealing the tendencies of psycholinguistics development in scientific space.

Key words: *methodology levels, conceptual apparatus, psycholinguistics, psychosemiotics, discourse psychology, psychological hermeneutics.*

Постановка проблеми. Становлення будь-якої самостійної наукової галузі знань визначається чіткою сформованістю її методологічного апарату, що, передусім, визначається предметом та об'єктом дослідження, наявністю актуальної проблемної пізнавальної ситуації та методичним інструментарієм для її прояснення і вирішення. Пізнавальна ситуація, за Е.Г.Юдіним, відображає розрив між сформульованою науковою проблемою та наявними способами її розв'язання [10]. Глобальною проблемою, яка визначає сьогоdnішній стан наук гуманітарного циклу, є вивчення психічної організації особистості, яка зумовлює процеси пізнання людиною світу та самої себе у межах фізичної і соціальної реальності.

Ця проблема була закладена працями видатного російського вченого Л.С. Виготського, ідеї якого й слугували плідним ґрунтом для розвитку такої науки, як психолінгвістика [1]. Основоположною ідеєю культурно-історичної теорії Л.С.Виготського, якою послуговується сучасна вітчизняна психолінгвістика, є теза про опосередковану природу психіки людини, що визначається дією знакових систем, чільне місце серед яких посідає мова. Відтак, вивчення психіки людини неодмінно повинно ґрунтуватись на вивченні законів функціонування цих систем. Ця ідея значно розширює обрії психолінгвістики, і тим самим, дає змогу по-новому розставити акценти у визначенні її предмета та об'єкта.

Дискурсивна онтологія Л.С.Виготського зумовила розвиток нової наукової парадигми. Адже, механістична онтологія, пов'язана з іменем

Ньютона, зосереджувалась на категоріях простору і часу, вивчала предмети і явища фізичного світу через встановлення причинно-наслідкових відношень (каузальний детермінізм). Дискурсивна онтологія, що ідентифікується з іменем Л.С.Виготського, локалізується у соціальних спільнотах, національно-культурних просторах, вивчає дискурс як сукупність окремих мовленнєвих актів через встановлення імовірних залежностей, що зумовлюється культурно-історичними етапами розвитку особистості. Відтак, до уваги вчених потрапляє комунікація як вид, специфічна форма діяльності людини, що пронизана знаками та їх значеннями, виробленими в ході розвитку людства, та інтеріоризується в ході індивідуального розвитку кожної людини. Дискурсивна онтологія зумовлює необхідність перегляду методологічного апарату психолінгвістики та виокремлення її з-поміж інших, доволі споріднених із нею галузей наукового знання – психологічної герменевтики, психосеміотики, дискурсивної психології.

Таким чином, до **завдань цієї праці** належать, по-перше, визначення наукового апарату психолінгвістики з урахуванням усіх рівнів методології; по-друге, виокремлення психолінгвістики з-поміж інших споріднених наукових галузей; по-третє, окреслення тенденцій розвитку вітчизняної психолінгвістики.

Теоретичне вивчення проблеми. Е.Г.Юдін визначає загальну схему рівнів методології, до якої належать такі складові: вищий рівень філософської методології науки, рівень методологічних загальнонаукових принципів дослідження, рівень конкретно-наукової методології, рівень методики і техніки дослідження [10]. Вищий рівень філософської методології, яка визначає сучасний розвиток психолінгвістики, є діалогічна парадигма, яка передбачає злиття об'єктивної логіки як результат природничо-наукового напрямку встановлення причинно-наслідкових відношень між об'єктами фізичного світу, так і суб'єктивної логіки, що визначається упередженістю суб'єкта через вплив його мотиваційної, емоційної та аксіологічної сфер на об'єкт дослідження. Діалогічна парадигма

зосереджується на вивченні унікального, одиничного, що породжується індивідуальністю кожної людини у конкретному епізоді її життєздійснення, водночас, послуговується загальними, універсальними закономірностями пізнавальної діяльності людини як родової, так і соціальної істоти – у психічному відображенні, узагальненні та перетворенні навколишньої дійсності.

Діалогічна парадигма як вищий рівень філософської методології сучасної психолінгвістики створює сприятливі можливості для її розвитку, адже такі конструкти, як універсально-предметний код, за М.І.Жинкіним [2], когнітивні структури, за В.В.Красних [6], мовленнєва організація за Л.В.Щербою [9], внутрішнє мовлення, за Л.С.Виготським [1], концептуальна система, за О.О.Залевською [3], є недосяжними з погляду чіткої процедури експериментального дослідження, що у свою чергу, потребує гіпотетико-дедуктивного підходу до вивчення їх природи. Дослідження цих когнітивних конструктів через мову не завжди є можливим, адже вони мають образну, недискретну природу, яка значно відрізняється від тих утворень, що мають вербалізовану форму, іншими словами, внутрішнє мовлення і зовнішнє мовлення, процеси інтеріоризації та екстеріоризації розрізняються за своєю структурно-функціональною організацією.

Поряд із цим, у вітчизняній та зарубіжній психолінгвістиці застосовуються і чисто експериментальні методи, наприклад, відомий експеримент Виготського – Сахарова стосовно генези утворення понять [1]. Слід зазначити, що класичні психолінгвістичні методи семантичного диференціалу, асоціативного експерименту, суб'єктивного шкалювання теж вписуються в межі діалогічної парадигми, адже доволі чіткі вимоги до використання змінних, репрезентативності вибірки, математично-статистичних методів обробки даних, що є зразком природничо-наукової логіки, комбінуються із суб'єктивною інтерпретацією даних, побудовою семантичних просторів та їх тлумаченням, акценті не на вияві загальних

закономірностей та причинно-наслідкових залежностей, а власне на одиницності і унікальності психічної організації досліджуваного суб'єкта.

Інший рівень методології передбачає виділення загальнонаукових принципів, якими послуговується психолінгвістика. До таких принципів, передусім, належать принцип детермінізму, принцип розвитку та принцип системності. У ракурсі сучасної психолінгвістики *принцип детермінізму* розглядається як зумовленість психічної організації людини впливом соціального середовища, а також розгляд цього впливу як у філо-, так і онтогенезі. Розгляд суспільної та індивідуальної генези людини ґрунтується на *принципі розвитку*.

Праці Л.С.Виготського відображають провідні тенденції вітчизняної психолінгвістики, які полягають у виокремленні не морфологічних змін мозку у процесі генези людини, а функціональних змін, що дають змогу встановлювати значення знаків, вироблених в ході суспільно-історичного розвитку людства [1]. Поряд із цим, хоча в предметах фізичного світу і закладено операції, які було застосовано при виробленні і використанні цього предмета попередніми поколіннями, індивідуальне оволодіння функціональним значенням цього предмета можливе лише за умови активності самого суб'єкта.

Принцип системності передбачає розгляд мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини у контексті (системі) цілісної особистості, у поєднанні інтелекту і афекту, за словами Л.С.Виготського [1]. Цей принцип вдало ілюструється відомим для загалу прикладом поділу на елементи та одиниці. Принцип системності потребує виокремлення одиниць, які б містили у собі основні властивості цілого.

Третій рівень конкретно-наукової методології потребує визначення предмета науки, який, на наш погляд, із урахуванням сучасних тенденцій розвитку психолінгвістики потребує розширення. Так, у сучасних російських психолінгвістичних працях продовжується тенденція до розуміння психолінгвістики як теорії мовленнєвої діяльності, а також тлумачення

предмета психолінгвістики як закономірностей перебігу мовленнєвої діяльності особистості [3; 6]. Розвиток психолінгвістики та її розгалуження на сучасному етапі на такі напрями, як психосемантика, етнопсихолінгвістика, психолінгвістика ЗМІ засвідчує необхідність розширення предмета науки.

Активізація та поширення досліджень будь-якої науки, не лише психолінгвістики, на різні сфери фізичного і соціального життя, що зумовлює необхідність розширення її предмета, передбачає три можливі варіанти для дослідника. Перший шлях – це пояснення нових явищ через існуючий концептуальний апарат науки, другий – це вироблення нових конструктів для позначення встановлених явищ та законів їх функціонування, третій – це розширення змісту існуючих понять та підведення під них нових фактів.

Для сучасного стану розвитку вітчизняної психолінгвістики, найбільш доцільним вважаємо перший шлях, адже введення у науковий обіг нового термінологічного апарату часто заплутує і без того складні поняттєві конструкти, що часто приводить до непорозуміння через різне тлумачення терміну. Відтак, *предметом психолінгвістики* ми вважаємо мовну свідомість, мовну особистість та мовленнєву діяльність. Визначення цього предмета відповідає вимогам та етимології власне терміну “психолінгвістика”, адже особистість і мова є центральними поняттями відповідно для психології і лінгвістики [4].

Мовна особистість тлумачиться нами як сукупність пізнавальних, емоційних та мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як носія певного національно-культурного простору. У цьому світлі мовною особистістю є лише той суб’єкт, мова якого якнайповніше відтворює культурну спадщину свого народу, що виявляється у вербальних і позалінгвальних елементах комунікації, мовних стереотипах, правилах етикету тощо. Таке визначення не суперечить загальносеміотичним трактуванням культури як знакової системи, що завжди надбудовується над мовою та віддзеркалює її особливості [7], відтак, мова і

культура як семіотичні організми тісно взаємопов'язані, результати їх взаємодії слугують ґрунтом свідомості як вищої форми психіки людини.

Суперечки навколо правомірності використання терміну *мовної свідомості* стосуються, передусім, того, що з погляду психології свідомість завжди має знакову природу, одиницею свідомості є значення. Тому поняття “свідомість” завжди передбачає її мовний характер. З іншого боку, дослідження свідомості у психології мають різні напрями, наприклад, у психоаналізі провідними проблемами є співвідношення свідомого і підсвідомого у єдиній цілісній психіці індивіда, у межах діяльнісного підходу наголошується на предметному характері свідомості та її утворенні в ході суспільно-історичного розвитку людства. Відтак, поняття мовної свідомості, на наш погляд, доцільно використовувати у тих дослідженнях, де робиться акцент на вивченні психіки людини та її вищої форми – свідомості – через мову, що відбиває національно-культурну специфіку як колективного начала конкретної особистості, так і підкреслює її власну індивідуальність.

Мовленнєва діяльність як складова предмета психолінгвістики містить значну кількість концепцій стосовно породження та сприймання мовлення. Слід зазначити, що мовленнєва діяльність у сучасному розумінні охоплює значно ширший спектр проблем, пов'язаних не лише із психічними механізмами мовленнєвого утворення, а й із соціальною взаємодією, комунікацією, яка є основоположним видом з усіх видів діяльності особистості в її життєздійсненні.

Таким чином, урахування зазначених вище трьох рівнів методології – вищого рівня філософської методології, рівня методологічних загальнонаукових принципів дослідження, рівня конкретно-наукової методології – забезпечує адекватне втілення рівня методики і техніки дослідження. Дотримання дослідником визначеної наукової парадигми (науково-природничої, діалогічної, раціогуманістичної, аналітико-синтетичної) слугує гарантом послідовного втілення конкретних експериментальних чи емпіричних процедур, наприклад, проєктивних

методик для вивчення мовної свідомості та особистісних сфер людини, психологічного експерименту для дослідження мовленнєвої генези особистості, методи контент- та інтент-аналізу з метою виявлення інтенцій мовця, психологічних трансформацій масової та індивідуальної свідомості.

Наявність потужного психолінгвістичного інструментарію та вагомого концептуального апарату, що має свою специфіку та вирізняється з-поміж інших, навіть доволі споріднених галузей наукового знання, робить психолінгвістику досить потужною як в теоретичному, так і прикладному аспекті серед дисциплін наукового циклу.

Важливим аспектом для функціонування сучасної вітчизняної психолінгвістики є її зв'язок з іншими науковими галузями, які розгортаються в межах діалогічної парадигми. До них належать, передусім, дискурсивна психологія, психологічна герменевтика, психосеміотика. На сучасному етапі доволі часто спостерігається подібність провідних ліній дослідження в межах цих галузей, що зумовлено подібністю їх предмета – психічної організації індивіда, що опосередкована знаковими системами. Відтак, для окреслення тенденцій розвитку психолінгвістики необхідним, на наш погляд, є вирізнення психолінгвістики з-поміж споріднених до неї галузей знання.

Окреслення перспектив розвитку будь-якого організму, семіотичного організму – науки зокрема, потребує вивчення історії її розвитку, корені її становлення. З цієї позиції згадані вище наукові галузі, які часто перетинаються у сучасних дослідженнях, мають різні витoki. Так, офіційне виникнення психолінгвістики збігається із домінуванням біхевіористичної парадигми. Основні положення комунікативного процесу та породження мовлення у поглядах Ч.Осгуда вирізняються реактивністю суб'єкта та його відносною соціальною ізольованістю [5]. Трансформаційна граматики Н.Хомського та ідея про вродженість ядерних структур, що розглядається як когнітивна революція, пов'язана з експериментальними дослідженнями Дж.Міллера, спрямованими на вивчення психічної реальності

трансформаційної моделі [5]. Поряд із цим, домінування синтаксису над семантикою, речення над висловлюванням і дискурсом, привело до дискурсивної революції, що у свою чергу, зумовила дискурс як предмет дослідження психолінгвістів. Слід визнати, що дискурсивна психолінгвістика була започаткована Л.С.Виготським, що стояв у витоків вітчизняних психолінгвістичних теорій. Таким чином, сучасна психолінгвістика поєднує у собі як експериментальні, так і емпіричні дослідження відповідно до специфіки їх предмета.

Дискурсивна психологія має витоки із феноменології, та послуговується ідеєю про те, що мотиви, настанови, емоції, образи “Я” та “Інших” – це результати спілкування, утворення, породжені дискурсом, а не статичні ментальні утворення. Предметом дослідження дискурсивної психології є когнітивні утворення і процеси у широкому соціокультурному контексті, які визначають архітектуру когніції як цілої спільноти, так і окремої особистості [4]. Таким чином, сучасні психолінгвістичні дослідження, які спрямовані на вивчення дискурсу як особистісного, так і національно-культурного утворення, значно наближаються до дискурсивної психології, провідним методом, якої є дискурс-аналіз.

Психологічна герменевтика розвивається у контексті загальних герменевтичних досліджень, у межах яких провідними лініями є виділення смислів, що є серцевиною як культури, так і особистості, а також сприяють становленню культурної і особистісної ідентичності. Фактичним матеріалом дослідження психологічної герменевтики є базові наративи особистості. Як зазначає Н.В.Чепелева, “аналіз провідних лейтмотивів культури, а також тематичного змісту особистісних наративів дає можливість виявити базові особистісні інтенції, переваги, цінності, ширше – основні складові ідентичності” [8, 13]. Отже, життєдіяльність особистості у контексті психологічної герменевтики визначається не адаптацією до подій зовнішнього світу, а до тих значень-смыслів, які приписуються цим подіям особистістю. Провідним методом психологічної герменевтики є метод

інтерпретації, який за своєю природою, є основним і для дискурс-аналізу. Таким чином, дискурсивна психологія та психологічна герменевтика мають доволі багато дотичних моментів, попри те, перша фокусує увагу на когніції, а друга – на смислах, адже, за Л.С.Виготським, смисл – це єдність інтелекту та афекту, відтак, має як когнітивну, так і ірраціональну природу [1]. Тому виявлення смислів особистості неодмінно передбачає встановлення особливостей когнітивної сфери особистості, що знаходиться під вагомим впливом її мотивів та емоцій. Зіставлення психолінгвістики із психологічною герменевтикою вказує на те, що сучасний психолінгвістичний інструментарій, наприклад, методика психографологічного аналізу писемного мовлення, дає змогу виявити особливості організації когнітивної, мотиваційної та емоційної сфер особистості, що у свою чергу, проливає світло на її смислоутворення.

Психосеміотика походить власне від семіотичних досліджень Ф. де Сосюра та Ч.Пірса [11]. Предметом дослідження цієї галузі є особливості функціонування знаків, яке можливе лише за умови психічних новоутворень особистості (інтерпретанти, за термінологією Ч.Пірса) для розуміння їх значення. У контексті психосеміотики особистість розглядається як суто соціальна і культурна істота, генеза якої супроводжується засвоєнням значень знаків, які вироблені в ході суспільно-історичного розвитку людства. Основними семіотичними організаціями, які вміщують доцільні перетворення, набуті низкою поколінь, є мова і культура. Відтак, вивчення особливостей функціонування знаків та відповідних психічних новоутворень особистості дає змогу прослідкувати її розвиток як у філо-, так і онтогенезі. Таким чином, мова як система знаків, що у полі зору семіотики, наближає її до сучасної психолінгвістики у розрізі проблем взаємозв'язку мови та когніції, національно-культурної специфіки мовної спільноти як предмета етнопсихолінгвістики, значення як одиниці свідомості тощо.

Висновки. Результати теоретичного аналізу методологічних проблем сучасної психолінгвістики та розгляд її взаємозв'язку із спорідненими

науковими галузями дають змогу зробити такі **теоретичні узагальнення**. Методологічні проблеми вітчизняної психолінгвістики на сучасному етапі визначаються зміною загальнофілософської наукової парадигми, яка зміщує свої акценти від об'єктивного – природничо-наукового до постнекласичного періоду, що характеризується діалогом різних логік – раціональної та інтуїтивно-почуттєвої. Діалогічна парадигма як вищий рівень філософської методології зумовлює зміну психолінгвістичного інструментарію від суто експериментальних досліджень мовленнєво-мисленнєвої діяльності до інтерпретаційних методів, які дають змогу через тлумачення мовних знаків вийти на картину психічної організації особистості. Динаміка психолінгвістичних досліджень відображається у розширенні її предмета, який охоплює не лише психічні механізми мовленнєвої діяльності, а мовну свідомість і мовну особистість. Розширення предмета вітчизняної психолінгвістики поступово стиратиме межу між такими спорідненими галузями, як психосеміотика, дискурсивна психологія, психологічна герменевтика, та спрямовуватиме дослідження у русло вивчення психічної організації особистості у сукупності її мотиваційної, когнітивної та емоційної сфер через виявлення особливостей функціонування такого семітичного організму, як мова. Зв'язок мови і культури, прагнення різних спільнот до національної ідентичності забезпечуватиме розвиток етнопсихолінгвістики, яка, поряд із вивченням національно-культурного простору поглиблюватиме дослідження її конкретних носіїв – особистостей.

Як і психологія, психолінгвістика поступово розгалужується на теоретичну і прикладну галузь, що відповідає запитам суспільства, зокрема розвитку інформаційних технологій. Важливим у цьому контексті є уникнення перетворення прикладної психолінгвістики, у так звану, торгову галузь, яка не бере корені у методологічних основах вітчизняної психолінгвістики, а лише наслідує зарубіжні зразки на запити соціально-політичного життя. Тому такі прикладні галузі, як психолінгвістика ЗМІ, психолінгвістика реклами, психолінгвістика ПР-технологій неодмінно

повинна враховувати провідні лінії досліджень вітчизняної психолінгвістики, яка має свою специфіку та методологічну своєрідність.

Література

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2001. – 368 с.
2. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – 157 с.
3. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику. – М.: Рос. гос. гуман. ун-т, 2000. – 382 с.
4. Засекина Л.В. Дискурсивная психология в парадигме когнитивной науки // Вісник Харківського національного університету. – 2001. – № 520. – Вип. 3. – С. 69-73.
5. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Вступ до психолінгвістики. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2002. – 168 с.
6. Красных В.В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2001. – 270 с.
7. Розин В. Семиотические исследования. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2001. – 256 с.
8. Чепелева Н.В. Идентичность личности в контексте психологической герменевтики // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика. – К.: Міленіум, 2006. – Т.2 (4). – С. 5 – 16.
9. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 187 с.
10. Юдин Е.Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. – М.: Наука, 1978. – 392 с.
11. Gould, J.A. Classic Philisophical Questions. – Columbus: Bell and Howell Company, 1978. – 671 p.